

czego, ani rozwinąć Zjednoczenia Zawodowego Polskiego, mimo próby przeszczerzenia tu tej organizacji od 1905 r. Późno podjęto działalność polską na polu gospodarczym, choć przed samą I wojną światową zauważyć można już jej rezultaty w postaci wzmocnienia stanu posiadania strony polskiej.

Szczegółowa analiza procesu rozwoju świadomości narodowej na Warmii przeprowadzona przez Jasińskiego w oparciu o dostępne mu źródła, w pełni uzasadnia wyciągane przez niego ogólniejsze wnioski. Autor jest świadom luk w dotychczasowych badaniach i chociaż wnosi wiele nowych ustaleń, stwierdza, że i jemu nie udało się jeszcze wiele kwestii w pełni przebadać, zwłaszcza w zakresie kwestii językowej na Warmii. Rzadkie i drobne usterki mają raczej charakter techniczny lub wynikają ze szczegółowości pracy, co niekiedy powodowało konieczność niewielkich powtórzeń. W sumie ta rzeczowa, bardzo źródłowa, przedstawiona w sposób kompetentny praca stanowi cenny nie tylko wkład do badań XIX-wiecznej Warmii, lecz także uzupełnia i pogłębia wiedzę o procesie niezwykle ważnym, jakim jest kształtowanie się nowoczesnych narodowości, zwłaszcza na etnicznych obszarach ich styku.

Jerzy Kozłowski

PRZEMYSŁAW HAUSER: *Niemcy wobec sprawy polskiej. Październik 1918 - czerwiec 1919.* Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1984, 264 ss.

Sprawa polska w polityce niemieckiej w czasie I wojny światowej posiada bogatą literaturę i to zarówno niemiecką, jak i polską. Większość tych prac nie wykracza jednakże chronologicznie poza datę rozejmu w Compiègne. Z drugiej strony istnieje szereg opracowań omawiających w różnych aspektach stanowisko Niemiec wobec sprawy polskiej po podpisaniu Traktatu Wersalskiego. Istniejącą lukę, obejmującą chronologicznie okres od listopada 1918 do czerwca 1919 r., a stanowiącą decydujący okres walki o kształt granicy polsko-niemieckiej, którego wynik w sposób zasadniczy zaciążył na stosunkach między obydwoma państwami w okresie międzywojennym, wypełnia praca P. Hausera. Książka ta wykonana została w ramach Problemu Resortowego R III/4: *Dzieje społeczeństw i państw niemieckich oraz stosunków słowiańsko-germańskich i niemiecko-polskich.*

Autor książki posiada w swoim dorobku naukowym wiele artykułów, publikacji źródeł, recenzji i prac drobniejszych dotyczących szeroko rozumianej problematyki polsko-niemieckiej, przy czym do najbardziej wartościowych należy niewątpliwie wydana w 1981 r. nakładem Wydawnictwa Ossolineum jego książka na temat mniejszości niemieckiej w województwie pomorskim w okresie międzywojennym¹, będąca najbardziej wszechstronną i udaną w literaturze polskiej pracą na temat tej mniejszości².

Prezentowane tu studium stanowi przykład konsekwentnego rozwijania i pogłębiania wcześniejszych zainteresowań naukowych autora. Składa się ono ze

¹ P. Hauser, *Mniejszość niemiecka w województwie pomorskim w latach 1920 - 1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981.

² Zob. recenzję tej książki pióra M. Mroczyki zamieszczoną w „Roczniku Gdańskim” t. 43, 1983, z. 2, ss. 191 - 195.

wstępu, czterech rozdziałów oraz zakończenia. Wewnątrz rozdziałów I, II i III zastosowano również podział na podrozdziały o charakterze rzeczowym, w których obok prezentacji spraw ziem polskich dzielnicy pruskiej, wyodrębniono jako osobny problem stosunek do państwa polskiego w kontekście całości niemieckiej polityki wschodniej. We wstępie dokonał autor uzasadnienia tematu i zakresu chronologicznego. Zamieścił w nim również zwięzłą charakterystykę wykorzystanych źródeł i literatury.

W rozdziale pierwszym pt. *Ostatnie tygodnie wojny* omówił Hauser stanowisko Rzeszy wobec sprawy polskiej w przededniu podpisania rozejmu w Compiègne, sprowadzające się w istocie do prób obrony swych granic wschodnich, zagrożonych przez żądania polskie. Charakteryzując stanowiska poszczególnych ugrupowań politycznych doszedł autor do trafnej konkluzji, w myśl której różnice między nimi sprowadzały się nie tyle do meritum, ile raczej do metod walki. Formalnie bowiem wszystkie partie polityczne od skrajnej prawicy do SPD, znajdujące oparcie w niemieckiej opinii publicznej, głośno broniły integralności granic wschodnich Rzeszy. W rzeczywistości jednak niektórzy realnie myślący politycy liczyli się z utratą przynajmniej części tych ziem na rzecz Polski.

W rozdziale drugim, obejmującym okres od rozejmu 11 listopada do wybuchu powstania wielkopolskiego, przedstawił autor stanowisko Niemiec wobec polskich aspiracji terytorialnych na zachodzie oraz głównych działań podejmowanych przez władze polskie w celu objęcia zwierzchnictwem polskim części ziem dzielnicy pruskiej. Ujawnia działania zmierzające do odmiennej niż polska interpretacji sformułowań 13 punktu orędzia Wilsona, gwarantującego Polsce wolny dostęp do morza, a także występujące wśród przedstawicieli poszczególnych ugrupowań niemieckich rozbieżności w rozumieniu sprawy polskiej.

Następny — trzeci rozdział — obejmuje chronologicznie okres od wybuchu walk powstańczych w Poznaniu i Wielkopolsce 27 grudnia 1918 r. do podpisania rozejmu w dniu 16 lutego 1919 r. Ograniczając słusznie informacje na temat militarnych aspektów powstania do najniezbędniejszego minimum, autor skoncentrował swoją uwagę na analizie stanowiska niemieckich kół rządzących oraz podejmowanych przez nie działań, dochodząc do trafnego wniosku, iż różnice w łonie władz centralnych dotyczyły głównie wiary w skuteczność tłumienia ruchu powstańczego w Wielkopolsce za pomocą sił zbrojnych, którymi Niemcy rozporządzają. Równolegle do tychże działań trwała nasilona akcja dyplomatyczna i propagandowa. Na podstawie dalszej analizy wydarzeń autor stwierdza, że niezależnie od podejmowanych działań, rzeczywistym zamiarem władz berlińskich było ponowne opanowanie Poznańskiego przy użyciu siły zbrojnej oraz niedopuszczenie wszelkimi sposobami do utraty Śląska i Prus Zachodnich.

Rozdział czwarty pt. *Między Trewirem a Wersalem* traktuje o rozwoju wydarzeń w okresie od 17 lutego do 28 czerwca 1919 roku. Autor scharakteryzował w nim zasadnicze różnice występujące w położeniu Wielkopolski, Prus Zachodnich i Wschodnich oraz Górnego Śląska dochodząc do wniosku, że zarysowujące się od połowy stycznia 1919 r. pewne ujednolicenie poczynań niemieckich w sprawie polskiej, po podpisaniu rozejmu w Trewirze weszło w stadium stabilizacji. Tym samym kończył się okres działań doraźnych i zaczynała pełna koordynacja działań militarnych w skali całego frontu na wschodzie.

W zakończeniu zawarł autor podsumowanie swoich rozważań.

Prezentowane studium P. Hausera jest pierwszą w polskiej literaturze historycznej całościową próbą monograficznego opracowania jednego z najistotniejszych problemów badawczych, dotyczących uwarunkowań zewnętrznych kształtowania się

państwa polskiego w pierwszych miesiącach jego istnienia. Jest to spostrzeżenie konieczne, stanowisko bowiem Niemiec wobec sprawy polskiej, tj. wobec samego faktu odzyskania przez Polskę niepodległości oraz jej aspiracji terytorialnych było czynnikiem determinującym w znacznym stopniu zewnętrzne uwarunkowania polskich dążeń terytorialnych. Problemy te były już wprawdzie przedmiotem rozważań w pracach S. Kubiaka³ oraz P. Łossowskiego⁴, dokonano w nich jednak analizy i oceny niektórych tylko aspektów polityki niemieckiej wobec sprawy polskiej.

Praca Hausera posiada przejrzystą konstrukcję, eksponującą stopniowe narastanie zmian w stanowisku Niemiec wobec sprawy polskiej. Wysoko ocenić należy wykorzystaną w niej bazę źródłową oraz literaturę przedmiotu. Autor wykorzystał cenne materiały znajdujące się w archiwach niemieckich (NRD i RFN) oraz prasę niemiecką. Szkoda, że nie wykorzystał w pełni archiwaliów krajowych. Mam na myśli przede wszystkim bogate zbiory Archiwum Akt Nowych w Warszawie (np. zespół Prezydium Rady Ministrów 1917-1939) oraz najbliższego mu terytorialnie Archiwum Państwowego w Poznaniu (zespoły: Naczelne Prezydium Prowincji Poznańskiej w Poznaniu 1830-1919 i Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu 1919-1921). Wykorzystanie tych materiałów nie wpłynęłoby w większym stopniu na charakter książki. Przyczyniłoby się jednak do ukazania tego samego problemu również od strony polskich czynników politycznych. Na podkreślenie zasługuje duże zdyscyplinowanie pisarskie autora oraz pełen rzeczowej powściągliwości i kultury ton wypowiedzi, co nie było chyba rzeczą łatwą, kiedy dysponowało się materiałami mogącymi mimo woli narzucać piszącemu pewną specyfikę stylu. Można więc stwierdzić na zakończenie, że historiografia polska wzbogacona została o książkę wartościową, wnoszącą istotny wkład w poznanie bardzo ważnego okresu w dziejach Polski i Niemiec i to zarówno w sferze wielu informacji szczegółowych, jak i interpretacji. Wartość książki podnoszą zamieszczone w tekście dwie mapki ułatwiające czytelnikowi lepsze zrozumienie omawianych problemów oraz starannie opracowana bibliografia.

Marian Mroczo

TADEUSZ BIAŁAS: *Liga Morska i Kolonialna 1930-1939*. Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1983, 294 ss.

Obalanie mitów. Te dwa wyrazy są chyba najbardziej zwięzłą recenzją książki Tadeusza Białasa. Autor jej jest pracownikiem naukowym Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Gdańsku i czynnym działaczem reaktywowanej Ligi Morskiej.

Książka powstała w oparciu o tekst rozprawy doktorskiej pt. *Problemy emigracyjno-kolonialne w działalności Ligi Morskiej i Kolonialnej, 1930-1939* obronionej w grudniu 1976 r. w Instytucie Historii Uniwersytetu Gdańskiego.

Liga Morska i Kolonialna była masową organizacją społeczną, liczącą w ostatnim roku swej działalności blisko milion członków. Choćby z tej racji jej wpływ

³ S. Kubiak, *Niemcy a Wielkopolska 1918-1919*, Poznań 1969.

⁴ P. Łossowski, *Miedzy wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego marzec-czerwiec 1919 roku*, Warszawa 1976.